

КУЙБИДА

Віктор Віталійович,

канд. біол. наук, доц. кафедри
біології та методики навчання,
директор Інституту фізичного
виховання та природознавства
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький
державний педагогічний
університет імені Григорія
Сковороди»
(м. Переяслав-Хмельницький)

СТАНОВЛЕННЯ, ЕВОЛЮЦІЯ МІФОФАУНИ ТА ЇЇ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКИ ІЗ ЗООЛОГІЧНОЮ ТЕРМІНОЛОГІЄЮ

У міфофауні кожного народу відбиті першоуявлення людей про навколишній світ. В міфах тісно переплелися історія, релігія, філософія, мистецтво древніх народів та природознавство. Процес міфоеволюції пов'язаний із становленням міфологічної, народної та наукової зоологічної терміносистем.

В міфофауне кожного народа представлены ранние представления людей об окружающем мире. В мифах тесно переплелись история, религия, философия, искусство древних народов и естествознание. Процесс мифоэволюции взаимосвязан из становлением мифологической, народной и научной зоологической терминисистем.

The myth-fauna of each nation reveals early people's views environment. History, religion, philosophy, art of the ancients and natural science are closely intertwined in the myths. The process of the myth evolution is connected with the formation of mythologic, folk and scientific zoological term systems.

Світ зооміфів (міфічних істот із тваринною зовнішністю, поведінкою тощо) створений не сьогодні, а виник в процесі пізнання природи нашими далекими предками стихійно. У них відбита «дитяча» стадія розвитку наукової зоології. Корені сучасних природничих наук знаходяться у народних знаннях, в т.ч. й у міфології. По суті, зазначає О.М.Іванова-Казас, міфологія і зоологія – рідні сестри, вони відповідають двом стадіям пізнання навколишнього світу людиною. Тому співставлення образів, уявлень та подій у міфології і реальному житті має неабиякий історичний інтерес [10, с. 3].

У міфофауні та міфофлорі кожного народу відбиті першоуявлення людей про навколишній світ. Пізніше в міфах тісно переплелися історія, релігія, філософія, поезія та мистецтво древніх народів і через це вони мають бути предметом серйозного наукового дослідження [13].

У роботі «Культ животных в религиях» З.П.Соколова розглянула проблему морфологічної еволюції міфів на прикладі образу *Пана*. Спочатку його уявляли цапом з бородою, рогами, ратицями і хвостом. Потім верхня частина тіла стала людською, але з рогами, а нижня залишилася цаповою. Таким був древньослов'янський Пан – син Вія. Ще пізніше, тваринний образ міфічної істоти видозмінився, і про його звірине походження нагадували лише маленькі ріжки на голові [22].

Деякі аспекти зазначеної проблеми у своїх роботах розглядали [10, 13–15, 22], однак її комплексний розгляд ще не зроблений. У зв'язку з вищесказаним обрана тема дослідження є *актуальною*.

Метою статті є аналіз становлення, еволюції міфологічних твариноподібних істот та їх взаємозв'язків із зоологічною термінологією.

На рівні гіпотези можна припустити, що процес міфоеволюції пов'язаний із становленням міфологічної, народної і наукової зоологічної терміносистем. Аналізу взаємозв'язків, взаємопроникнення між назвами міфічних істот та зоонімами присвячене це дослідження.

На першому етапі виникнення міфів тварина-тотем була родоначальником і покровителем певного роду. Її обожнювали, з'являлося табу на вбивання чи поїдання цієї тварини. У цей період міфофауну наділяли надприродними силами, і міфічні істоти мали зооморфний характер. Єгипетське божество Амон-Ра уявлялося соколом, Ісіда – коровою, Гект – жабою, Собек – крокодилом; давньоєврейський бог Яхве мав образ бика; грецький Пан асоціювався з козлом; індійський Мітра – з конем, Індра – з коровою [22, с. 156-165]. На основі схожості міфічної істоти з певною твариною вони отримували первісні зоонімічні народні назви. На наступному етапі спостерігався зворотній процес і у народному зоологічному називництві були

використані назви істот із міфології, легенд та казок: *Виз, Веретюнчик, Гаспид, Земське песя, Зінське щеня, Золота рибка, Ісусове Потя, Ключниця, Стерляжий цар та ін.* Батьком народних міфічних та зоологічних назв є колективний геній – народ. З виникненням зоології-науки назви міфів у систематиці трансформували у персоніфіковані латинські та національні наукові зооніми, такі як: *Амфісбена, Аспід, Василіск, Гіпокамп, Грифон, Саламандра, Химера* та ін. Після родової і видової наукової латинської назви зазначають скорочений варіант прізвища вченого, який її запропонував. Із зооніма **Химера звичайна** *Chimaera monstrosa* L. видно, що автором назви риби є К. Ліней.

З розвитком мислення уявлення людей про природу та світобудову ставали глибшими і точнішими. На другому етапі міфотворення з'явилася певна пізнавальна впевненість. Через це уявні надприродні можливості тварин знижувалися, а міфічні істоти поступово ставали зооантропоморфними. У язичницькому пантеоні з'явилися тваринно-людинні химери. Міфогенними факторами цього етапу були: а) побачені у природі тварини з незвичайною будовою (риба химера – з хоботом і хвостом пацюка; риба вугор – може переповзати з водойми у водойму по суші, як змія; ссавець качконіс – із дзьобом птаха і т.д.); б) тварини, які у своєму розвитку зазнають метаморфозу (гусінь – лялечка – метелик; ікринка – пуголовок – жаба; яйце – змія чи птах тощо); в) народжені з порушеннями спадковості люди і тварини: люди з хвостом, лускою, тілом, яке повністю покрите волоссям, шестипалі, двоголові, триногі тварини тощо; г) нічні, добре замасковані чи погано побачені види, домальовані фантазією; д) знайдені скелети, кістки, черепи, роги вимерлих тварин, скам'янілі відбитки раковин, панцирів, окремі частини тіла, наприклад, «чортові пальці» белемнітів на основі яких відбувалася народна і народно-наукова реконструкція живих тварин; е) образи із сновидінь; є) образи-продукти особливого стану психіки, які виникають під час магічних ритуалів, переляку, сп'яніння, вживання галюциногенів, наркотичних засобів та ін. Комбінуючи різними частинами тіла та органами людини і тварин були

створені зооантропоморфні міфологічні істоти, зокрема: *Алкіон, Ангели, Велес, Гарпія, Єхидна, Медуза, Молох, Русалка, Сфінкс, Тритон, Чорт* та ін. Знову виникали відповідні назви на їх позначення і взаємообмін міфологічному та зоологічному називництві

На третьому етапі творення міфів, не зважаючи на появу незрілих природничих наук, залишаються попередні зоо- та зооантропоморфні істоти і виникають антропоморфні. Такими є *Аполон, Мнемозина, Аталанта, Атропа, Водяний, Гера, Геркулес, Марена, Мокош, Сварог, Циклоп* та ін. З виникненням монорелігій образи людиноподібних богів в основному завершують свою еволюцію.

На етапі стрімкого технічного прогресу, проникнення у життя людей роботів, комп'ютерних систем, біотехнологій утверджується суспільна думка про розумні машини. З'являються і проникають у літературу, кінематограф, мультфільми, комп'ютерні ігри тощо нові міфи, які є химерою людини і машини. Антропо-техноморфні роботрони, робокопи живуть чи функціонують, «людським» життям, так як і всі попередні міфічні істоти, і «технічним». Їх акумулятори, батареї, комп'ютерні програми необхідно додатково поновлювати, окремі блоки міняти тощо – тобто здійснювати техобслуговування. З подальшим ростом можливостей техніки з'явиться нове покоління техноморфних міфічних істот.

Розглянемо деякі зооморфні міфічні істоти і пов'язані з ними назви тварин. Такою є міфічна *Амфісбена* (змія + змія) [10]. Назву міфічної істоти мають близькі родичі ящірок та змій **Амфісбени**, або *двоходки Amphisbaena L.* Міфічна істота *амфісбена* це гігантська змія, яка має дві голови і жодного хвоста. У безногих плазунів амфісбен кінець хвоста зовні дуже схожий на голову. Через це жителі Південної Америки, Африки, Західної Азії називають їх *двоголовими зміями*. У нірках тварина може рухатися вперед і назад, чим і мотивована наукова назва *амфісбена* із гр. «та, що рухається у два кінці» [9, с. 317].

Виз (світотворна риба) [21, с. 312]; **Риба-кит** (рибоподібна істота, яка тримає землю) [21, с. 318]; **Стерляжий цар** (величезна стерлядь з короною) [21, с.323]. Найбільша серед осетрових риб **Білуга** *Acipenser huso* L. отримала народну назву **виз** [6]. Вона зумовлена певною схожістю білуги із міфічними уявленнями про рибу **Виз**. За народними уявленнями **Виз** – вожак, вождь, князь, поводитир, за яким іде руно або згряя чи косяк осетрових риб. В народі її називають ще й **цар-риба, золота риба, дівчина рибчина**. Риба-Виз – символ водної стихії. За давніми повір'ями вона перше втілення Всевишнього і брала участь у створенні Землі. У людській уяві Риба-Виз виступає як найбільша риба серед усіх інших риб – цар-риба. На спині в міфічній істоти розташовані шипи. Слід зазначити, що за неперевершені смакові якості м'яса та чорної ікри білугу і сьогодні відносять до царських риб. Вона найбільша серед прісноводних риб і може досягати 5-7 метрів довжини. Як і інші осетрові риби білуга має 5 рядів жучок-шипів. Як зазначає академік Л.С. Берг, [1] словом **виз** у гирлі Дніпра і Дністра позначають гібридів осетрових риб, румуни в дельті Дунаю – **Шипа** *Acipenser nudiventris*, а болгари цю ж рибу називають **виза**. У «Визначнику прісноводних риб УРСР» О.П.Маркевич серед місцевих народних назв шипа записав іхтіонім – **виз**, а **Чоп** *Aspro zingel* L. позначив як **риб'ячий цар** [16].

Зінське щеня (ссавець) – міфічну істоту небезпідставно пов'язують із кротом [21, с. 315]. На наш погляд є декілька міфічних істот, яких пов'язують із риючими чи норними ссавцями. Народними назвами **земське песя** [3]; **землевий песикъ** [4] позначають **Хом'яка звичайного (рябого)** *Cricetus cricetus* L. Вони походять від *пес* «собака» і мотивовані схожістю поведінки хом'яка та пса. Хом'як – зла тварина: він не тільки добре обороняється від ворога, а й часто першим кидається на значно більших від себе тварин і навіть на людину. Під час сильного збудження, або коли хом'як загнаний у кут, він голосно клацає зубами, ніби гарчить, звідки, очевидно, й теріонім **гарчак** [24]. Комахоїдного **Крота** *Talpa europaea* L. серед людей називають **богацьким сином** [4]. Теріонім зумовлений народними уявленнями про крота, як тварину-перевертня [2, с. 343]. За зовні схожим до крота, але рослиноїдним гризуном –

Сліпаком звичайним *Spalax microphthalmus Guld.* закріпилася назва **зінське щеня** [3; 2, с. 344]. Народна назва пов'язана з лексемою *зіньки* «очі» і мотивована уявленнями, нібито ці тварини замість очей мають тільки зіниці. Сліпаки або зінські щенята – жіночі щенята і народжуються від жінки за її гріхи. «Вони страшенно злі й дуже отруйні, через що Бог позбавив їх зору, аби вони не завдавали надто вже багато шкоди. Якщо б у них були здорові очі, вони б і людей їли» [2, с. 344]. За іншою легендою «Зінське щеня просило у Бога таких очей, як у вола. Бог сказав йому: «Нарий стільки купок, скільки зірок на небі, тоді дам. З того часу воно й намагається якомога більше нарити купок, щоб отримати такі очі, як у вола» [2, с. 344].

Зооантропоморфні міфічні істоти і назви тварин

Чорт, сатана (людина + роги і ноги кози) – **чортиком** [11] у народі названа **Колючка триголкова** *Gasterosteus aculeatus L.* Назва пов'язана з дохристиянським образом злої, демонологічної сили надприродним персонажем – чортом. Чорта уявляли і зображували з рогами, що зближувало цей образ із незвичайною рибкою, у якої на спині є 2-5 (найчастіше 3) рухомих колючки, уздовж бокової лінії – кісткові щитки, а черевні плавники перетворені в шипи. Під час небезпеки рибка піднімає колючки і захищається ними, ніби рогами. Іхтіонім **сяник** [7] на позначення колючки походить від слова *сян* «змій, дракон» і має аналогічну мотивацію. Народними іхтіонімами **чортанка** [8]; **чертан, чортаника, чортокран** [25] позначається **Короп дикий** *Suprinus carpio L.* У матеріалах для словника назв риб В.В.Усачева розглядає аргументи щодо етимології народних назв коропа як семантичний зсув, що пояснюється випадковим співпадінням з «чорт» – нечистий, що й призвело до назви цим словом найнікчемнішого викидного продукту [25, с. 78]. Однак є деякі спільні риси між уявленнями про чортів та біологією короців, які дають певні підстави вважати взаємозв'язок між ними не зовсім випадковим. В українській міфології чорти є антропо-зооморфними істотами. Їх уявляли нечистими, маленькими, вертлявими, з ріжками, свинячим п'ятачком, копитцями і хвостом. Народні назви з коренем *чорт* торкаються короців маленького розміру, вони ніби свині

(також нечисті за Біблією) риють мул тому й мають ще одну народну назву – **річкова свиня**, всеїдні (живляться безхребетними тваринами, рослинами, калом, гноєм і навіть власною молоддю). Коропи мають пару «ріжок-променів». В спинному та анальному плавниках риби є по одному твердому променю із зазубринками. Якщо короп попадається на гачок він намагається цією своєрідною пилкою-рогом перерізати жилку і це йому інколи вдається. **Сатаною** у народі називають комаху **Ктиря гігантського** *Satanas gigas Eversm.* Народна та латинська назви походять від *сатана* «сатанаїл, чорт». Сатана противник Бога: Бог створив людину, а сатана – хижого вовка; Бог – корову, сатана – рогату козу; Бог – овес, сатана – бур'яни. Як і вовк, ктир – ненажерливий хижак із «всевидючими» великими очима. Його личинки теж хижаки. Свою здобич він хапає на льоту. Слина ктиря отруйна для комах і вони від неї гинуть майже миттєво. Якщо ктиря взяти в руки він болюче, як бджола, «вкусить». Після цього іноді кажуть: «Кусає, як чорт». Ктир гігантський перемагає навіть бджіл, ос, жуків-стрибунів. За схожістю поведок ктиря із дітищем чорта – хижим вовком він отримав зловісну назву *сатана*. Серед наукових назв, також, зустрічаються аналогічні позначення, наприклад, **Гігантський морський диявол** *Manta birostris* (передня частина грудних плавників ската заходить за очі і нагадує роги), **Морський чорт**, або **вудкар** *Lophius piscatorius* та ін.

Сфінкс (лев + людина) – крилате чудовисько з лев'ячим тулубом, жіночим обличчям та грудьми [10, с. 168]. Ентомонімом **сфінкс** [26] названі метелики **Бражники** *Sphinx L.* На скульптурах, гравюрах, малюнках міфічну істоту зображували з гордо піднятою головою та характерною позою «сфінкса». Потурбовані гусениці багатьох видів бражників піднімають і потовщують передній кінець тіла, замираючи у позі «сфінкса», звідси українська й латинська назви.

Тритон (людина + риба) гр. міфічна істота із тулубом людини і хвостом дельфіна, якого вважали рибою. Згідно інших уявлень цей мешканець морських глибин мав ще й зовнішні зябра та лапи жаби [10, с. 177]. До хвостатих

земноводних, які зустрічаються у невеликих водоймах, і на ранніх етапах метаморфозу мають зовнішні зябра належать представники **Тритонів** *Triturus Rafinesque*. Зближення зовнішнього вигляду жабоногої міфічної істоти із тритонами зумовлене схожістю чотирипалих передніх лап жаб і тритонів.

Антропоморфні міфічні істоти і назви тварин

Аполлон (людина) – гр. бог сонця і світла. Народними ентомонімами **кільцевець Аполь, Аполо** [26] позначений метелик **Аполлон** *Parnassius apollo L.* Народні, наукові латинська та українська назви пов'язані з іменем бога сонця і світла Аполлона (інше ім'я – Феб, що означає «блискучий»). Давні греки зображували Аполлона прекрасним юнаком із луком або з кіфарою в руках. Особлива сонцелюбність метелика зумовила появу ентомоніма *Аполлон*. Метелик літає сонячними днями, а його гусениці живляться лише листям очитка (рослина росте на сонячних місцях) тільки за сонячної погоди. Птахи «божественних» Аполлонів не чіпають. Про свою «неістивність» метелик попереджує демонстративною поведінкою. Він падає на землю, розкриває крила і демонструє червоні сонячні плями-очі.

Аталанта – гр. міфічна богиня, яка славилася чарівною вродою і швидким бігом. Латинська видова назва *atalanta* та народний ентомонім **аталанта** [5] на позначення комахи **Адмірал** *Pyrameis atalanta L.* мотивовані міфом і характеризують особливо швидкий політ метелика.

Водяний, Водяник, Водяний цар (людина) – слав. міфічний образ старого діда, тіло якого покрите лускою інколи з крилами [21, с. 229]. Народним іхтіонімом **риба водяного** [19] позначений **Сом звичайний** *Silurus glanis L.* Народна назва **риба водяного** пов'язана із божком природи **водяником** або **водяним**. Здавна, коли люди дивилися у воду – бачили там відбиті обличчя. Це одна із причин виникнення уявлення, ніби то вода має живих мешканців – **водяних**. Водяні – голі старі волохаті діди з набряклим обличчям, кудлатою бородою, вусами, які володіють всією водою у світі: ріками, озерами, болотами. Вони можуть утопити живу істоту у т.ч. і людину. Водяний спить лише взимку, коли холод замикає дощі і застилає води кригою. При денному світлі він

ховається на дно, виходить на поверхню лише вночі і плескає долонями по воді. Водяний господар може з'являтися в іншій подобі: велетенського сома, качура, пса, kota цапа або ж сивого коня. Як і міфічна істота водяного, сом голий, (без луски), має довгі вуса, зиму проводять у ямах, не живлячись. До потворної голови та брудно-жовтого тіла старого сома прилипають велика кількість п'явок, які створюють образ волохатого Водяного. Сом може топити з поверхні води жаб, каченят, гусенят, дорослих водних птахів, іноді пливучих собак і за Л.П. Сабанєєвим – навіть маленьких дітей [20]. У словнику-довіднику «Слов'янський світ» записана ще одна народна назва сома – *чортів кінь* [21]. За переказами рибалок, на сомі їздить водяник на оглядини своїх володінь. тому у деяких місцевостях цю рибу не вживали у їжу. Але все ж і не лаяли сома, бо водяник міг почути та жорстоко помститися. За Біблією сом – нечиста риба тому, що не має луски, за народними уявленнями сомятину вважають поганою, а сома *чортівим конем* [5, с. 269).]

Циклон (людина) – гр. міфічну істоту уявляли людиною з одним оком, хоч у ранніх уявленнях з ногами козла [10, с. 183-186]. У зоології *Циклопами Cyclop O.F.Muller* називають маленьких веслоногих рачків у яких лише одне око.

Висновки. Процес міфоеволюції пов'язаний із становленням міфологічної, народної і наукової зоологічної терміносистем.

У своєму історичному розвитку міфічні істоти пройшли зооморфний, зооантропоморфний, антропоморфний і проходять антропотехноморфний та техноморфний етапи становлення.

На першому етапі за схожістю уявної істоти з певною твариною міфічні герої отримували первісні народні назви тварин. Пізніше відбувався зворотній процес і у народному зоологічному називництві були використані назви істот із міфології, легенд та казок. Батьком народних міфічних та зоологічних назв є колективний геній – народ. З виникненням зоології-науки назви міфів у систематиці трансформували у персоніфіковані латинські та національні наукові зооніми.

Список використаної літератури

1. Берг Л. С. Названия рыб и этнические взаимоотношения славян / Берг Л. С. // Советская этнография. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1948. – 556 с.
2. Булашев Г. український народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях. Космогонічні українські народні погляди та вірування / Георгій Булашев. – К. : Довіра, 1992. – 403 с.
3. *Верхратський І.* Початки до уложення номенклатури и терминології природописної, народнєї / І. Верхратський [членъ товариства „Просвіта”]. – Львівъ : Зъ друкарні Ставропигийського Институту, 1869. – Т. 2. – 40 с. – (Въ додатку: декотрі повірки, забобони и пр.).
4. *Верхратський І.* Початки до уложення номенклатури и терминології природописної, народнєї / І. Верхратський [членъ „Просвіти” и „Физиографичнєго товариства” въ Кракові]. – Львівъ: Зъ друкарні Ставропигийського Институту, 1872. – Т. 5. – 40 с.
5. *Даль В.* Толковый словарь живого великорусского языка / В. Даль. – М. : Гос. издво иностр. и нац. словарей, 1956. – Т. 2 : И-О. – 779 с.
6. *Етимологічний* словник української мови : в 7 т. / [ред-кол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 1982. – Т. 1 : А-Г / [уклад. : Р. В. Болдирев та ін.]. – 631 с. – (Словники України).
7. *Етимологічний* словник української мови : в 7 т. / [ред-кол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін.]. – К. : Наук. думка, 2006. – Т. 5 : Р-Т / [уклад. : Р. В. Болдирев та ін.]. – 703 с. – (Словники України).
8. *Єрко В. М.* Назви круглоротих та риб прісних і солонуватих водних об’єктів України / В. М. Єрко, А. І. Кулинич. – К.: 2000. – 67 с.
9. *Жизнь животных.* Земноводные, пресмыкающиеся : в 6 т. / [под ред. проф. А. Г. Банникова]. – М. : Просвещение, 1969. – Т. 4, ч. 2. – 485 с.
10. *Иванова-Казас О. М.* Мифологическая зоология / О. М. Иванова-Казас. – СПб. : Филологический ф-т СПбГУ, 2004. – 264 с.
11. *Коломиец В. Т.* Происхождение общеславянских названий рыб / В. Т. Коломиец. – К. : Наук. думка, 1983. – 158 с. – (К IX Международному съезду славистов).
12. *Константинов В. М.* Птицы в фольклоре, в мифах, легендах, народных названиях / В. М. Константинов, И. Г. Лебедев, Л. В. Масовичко. – Ставрополь : Из.-во СГУ, 2000. – 124 с
13. *Куйбіда В. В.* Еволюція уявлень про природу в історичному та індивідуальному розвитку людства / В. В. Куйбіда // Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди : наук.-теорет. зб. / [ред. кол. Коцур В. П. та ін.]. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – Вип. 22. – С. 66–82.
14. Куйбіда В. В. Назви тварин та міфологія / В. В. Куйбіда // Світло. – 2002. – № 4. – С. 23–29.
15. *Куйбіда В. В.* Словник символів культури України : навч. посіб. / [за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка, В. В. Куйбіди] ; М-во освіти і науки України, Переяслав-Хмельницький ДПУ імені Григорія Сковороди. – 3-тє вид., доп. і випр. – К. : Міленіум, 2005. – 352 с.

16. *Маркевич О. П.* Визначник прісноводних риб УРСР / О. П. Маркевич, І. І. Короткий. – К. : Рад. шк., 1954. – 208 с.
17. *Мифологический словарь* / глав. ред. Е. М. Мелетинский. – М. : Сов. энцикл., 1991. – С. 537.
18. *Мифы народов мира: энциклопедия*: в 2 т. / глав. ред. С. Т. Токарев. – М. : Сов. Энцикл., 1988. – Т. 1 : А-К. – 671 с. – Т. 2 : К-Я. – 719 с.
19. *Новицький Р.* Риби наших водойм / Р. Новицький // Світ рибалки. – 2004. – № 4 (26). – С. 31–32.
20. *Сабанеев А. П.* Жизнь и ловля пресноводных рыб / А. П. Сабанеев. – К. : Урожай, 1970. – 668 с.
21. *Словянський світ: ілюстрований словник-довідник міфологічних уявлень, вірувань, обрядів, легенд та їхніх відлунь у фольклорі і пізніших звичаях українців, братів-словян та інших народів* / упоряд. О. А. Кононенко. – К. : Асоц. ділового співробітництва «Укр. між нар. культур. центр», 2008. – 784 с.
22. *Соколова З. П.* Культ животных в религиях / З. П. Соколова. – М. : Наука, 1972. – 215 с.
23. *Тероваль Ф.* Морские рыбы в европейских водоемах / Ф. Тероваль; пер. с нем. Е. Кузнецовой. – М. : АСТ: Астрель, 2002. – 288 с.
24. *Турянин І. І.* Народні назви тварин / І. І. Турянин // Зелені Карпати. – 1996. – № 1–2. – С. 64–68.
25. *Усачева В. В.* Материалы для словаря славянских названий рыб (семейство *Cyprinidae*) / В. В. Усачева // Этимология 1974. – М. : Наука, 1976. – С. 85–116.
26. *Щоголів І.* Комахи / І. Щоголів // Словник зоологічної номенклатури (1927–1928): [факсим. відтворення вид. 1927–1928 рр.] .– К. : Наук. думка, 2005. – [Ч. 3]. – С. 1–114. – (Словники України).